

Landsvägstrafiken på Södertörn under 1800-talet.

av Viktor Pettersson (1934)

Vintertid, när båtarna lagt upp och man ville in till Stockholm, var snabbaste vägen från södra Södertörn att efter häst begiva sig till Tumba och sedan taga tåget. Vägen till Tumba var från Ösmo kyrka ungefär tre mil, för Toröbor och ösmo södra skärgårdsbefolkning fyra till fem mil. På fem timmar gick det att gå till Tumba från Ösmo, räknat från kyrkan, allt efter krafter och träning. Det hände för övrigt, att en och annan kunde gå till Stockholm och tillbaka samma dag, en sammanlagd sträcka på nio till tio mil.

Ortens befolkning, som i övervägande grad bestod av torpare, arrendatorer och bönder, hade att välja på, då de behövde avyttra sina produkter, antingen att åka till Stockholm eller Södertälje eller att sommartid anlita båttrafiken. Sorundaborna åkte både till Stockholm och Södertälje, medan Torö, ösmo, Västerhaninge och Österhaninge föredrogo Stockholm. Från de större gårdarna och arrendeställena kördes det i regel varje vecka till Stockholm. Från de mindre ställena mera oregelbundet.

I allmänhet var en sådan dag, då resan till Stockholm skulle företagas, rätt så betydelsefull och förenad med skrock och vanföreställningar. Denna tro var utbredd inom alla Södertörns socknar och höll i sig framemot sekelskiftet. Så stöptes det över den som skulle åka till Stockholm, och bonden måste, om han ville ha god tur, spotta tre gånger genom huvudlaget, innan det sattes på hästen.

Rengöringen av stallet fick stå över till nästa dag, då bonden väntades hem, och då skulle stallet vara rensopat. Medan hästen sattes för vagnen passade husets fruntimmer på att sopa golvet i boningshuset. Alla tecken, som kunde betyda tur eller otur, iaktogs mycket noga. Hoppade en katt upp på vagnen, troddes detta betyda tur, men flög en höna upp, otur. Det var brukligt, att bondmorän följde sin man ett stycke på väg. Troligen har det förr varit ändå mera skrock förbundet med stockholmsresorna, på vilka gårdens och familjens välfärd berodde. Ett sätt var också att låta hästen gå ut baklänges ur stallet.

Tiden, då resan till Stockholm skulle företagas, kunde bli något olika, beroende av vägens längd eller hur snart man blev färdig. Mellan kl. 1-3 e. m.

var i allmänhet den vanliga tiden, räknat från Ösmo med omgivning. Från Torö och Ösmo södra skärgård något förr, mellan kl. 11-1 på dagen. Hösten var den besvärligaste tiden, när väglaget var dåligt och mörkret gjorde det ganska svårt att orientera sig på de smala, krokiga och backiga vägarna. Häst och körkarl voro dock så vana att taga sig fram, att det mycket sällan kördes i diket.

Vid tiden omkring 1890 bodde i Västerhaninge på ett litet ställe, kallat Norrlöt, en fjärdingsman. Denne ägde en hund, som om kvällarna, lade sig i försåt vid vägen, och när den körande kom, rusar hunden fram för hästen med en rasande fart, skällande och hoppande som en galning. Alla hästar brydde sig ej om hunden, men lättskrämda och yngre hästar stegrade sig och lade både vagn och körkarl i diket. Många svordomar fälldes över hunden, som trots otaliga klagomål ej blev skjuten.

En morgon låg hunden död på vägen, överkörd. Det antogs på goda grunder, att hunden blivit överkörd med flit, varför en belöning av 50 kr. utlovades åt den, som kunde lämna sådana upplysningar, att den skyldige blev fast. En sådan upplysning lämnades aldrig. Händelsen hade skett i nattens mörker, och för övrigt var folkmeningen sådan, att litet välkände en lättnad att vara befriad från detta odjur. Ett yttrande, som fälldes av en äldre ösmobo omedelbart efter sedan kungörelsen om belöningen blivit uppspikad, återspeglar säkert bäst på vems sida sympatierna voro. "Femtio kronors belöning var den värd, som dödade hunden", och i dessa ord instämde nog litet var, åtminstone de som skulle fram där på vägen, sedan det blivit mörkt.

Vid åtta- eller niotiden var man framme vid Jordbro i Österhaninge, en hållplats, där det såldes öl och kaffe. I den rymliga av öl- och stallukt fyllda lokalen samlades folk från de södra socknarna av Södertörn. Som naturligt var, rörde sig samtalet mest om jordbruk, kreatur och priser. Vårdinnan, som skötte om serveringen, fick stå till tjänst med att lämna upplysningar om priser på livsmedel för dagen i Stockholm. Sådant hade hon fått reda på av bönderna, av vilka alltid någon varit in för att dricka en kaffehalva. Gubbarna togo nu fram sina matskrin och askor, åt och pratade, varpå de lade sig på den hårda träbänken, ifall det fanns plats. Med matväskan till huvudgärd hördes de snart draga sina kraftiga "timmerstockar". Sömnen kunde ej bli så långvarig, då litet var måste ut för att se om sina hästar. Rätt lustigt var att höra gubbarna tala den gamla sörmländska dialekten.

Sedan bonden kommit in igen, sedan han sett om sina hästar, kunde han, vändande sig till en annan säga: "Mi äst ar hete hopp, di me".

När hästarna vilat, ätit och fått vatten, gav man sig iväg från Jordbro, ej gärna senare än kl. 2 f. m. Var det sommar, började det dagas redan vid denna tid, och man fick tillfälle att se den storslagna naturen, som är typisk Sotholmsnatur. Någon större bebyggelse hade ej börjat då, och trakten hade ännu kvar sin lugna och orörda landskapsbild med en och annan stuga eller finare villa, liggande i den av ek och annan lövskog bevuxna, kuperade terrängen. Enkla och rödfärgade staket utan spjälor, som voro uppsatta utefter vägen, togo sig mycket bra ut och var ett vackert inslag, isynnerhet under sommaren.

Närmare Stockholm var det mera bebyggt. Större och mindre gårdar, nu styckade till egna hem, funnos där flera, omväxlande med små trevliga stugor av äldre typ. I täpporna grönskade tobaksplantor och diverse grönsaker. Det hela var så lantligt som möjligt för att vara så nära Stockholm.

Söder om Skanstull bodde flera slaktare, av vilka en och annan nog fuskade åtskilligt i sitt yrke på den tiden, när kontrollen ej var så sträng. Många djur, vars kött ej kunde salubjudas, kom aldrig till Stockholm annat än som korvmat. Det vore dock orätt att skära alla slaktare över en kam, ty bland dem fanns också hederliga och rättskaffens människor.

Redan kl. fem voro slaktarna på benen och kommo bönderna tillmötes, ledsagade av sina stora hundar. Ibland kunde det bli affär mellan bonden och slaktaren, men misstänkte bonden, att slaktaren bjöd för litet, åkte han vidare in till Stockholm. Bland kända slaktare kan nämnas Vahlström, Bryn och Andersson, en måg åt Vahlström, samt slaktare Svan, som hotade att skjuta den han blev ilsken på, och som blev dömd till långvarigt fängelsestraff för ett brott mot en av sina familjemedlemmar.

En slaktare hette Johansson och bodde vid Hökarängen, där han söm välbärgad man höll sig med fyra drängar. Johansson kom som smålänning till Stockholm, drivande oxar framför sig på vägen, fick börja som springpojke, arbetade, sparade, slog sig på affärer och köpte till sista Hökarängen. Det är ingen osanning detta tal om smålänningar, som kommit sig upp i Stockholm, fast de börjat med två tomma händer. För tjuugo år sedan bodde i Nynäshamn en fabrikör Jonsson, ägande en villa på Trehörningen.

Det har sagts, att han kom som helt ung nedifrån Småland, motande oxar och stutar, för att i sinom tid bli ägare till den välkända charkuterifirman P. A. Jonsson, Norrtullsgatan, Stockholm.

I en äldre folkvisa, som sjöngs i min barndom, fanns några verser. De äro betecknande för smålänningens förmåga att komma sig upp här i världen. Verserna äro kanske ej så felfria, då de äro tagna ur minnet, men införas dock så gott sig göras kan.

*En fattig smålänning från stuga jag drog,
Från stuga och tösa,
Till Stockholm för att fösa.
En oxdrift, som rakt ifrån Värnamo togs.
Jag gick i skinnjacka,
En gråspräcklig bräcka,
Tolv styver om dan var den kost mig bestods,
Jag ropte och ropte: "kom ox, kom ox".
Nu må ni väl veta, jag är ingen jocks,
Har pigor och drängar,
Betjänter och pengar,
Jag ropar ej mera: "kom ox, kom ox".*

Vi fortsätta med stockholmsresan, åka genom Skanstull och vidare den långa Götgatsbacken. Redan före klockan 6 stod en lång kö av bönder utanför på gatan framför Videkvistens gård. Klockan 6 öppnades portarna för bönderna, som fingo köra in sina hästar och hålla där, medan de sålde sina varor. Spannmål och potatis i större poster kördes dock direkt till kundens hem. På krogen, som låg intill gården, serverades om morgnarna varma beskar, som alltid gjorde sin nytta, i den händelse någon av bönderna var förkyld, våt eller frusen. På andra sidan, snett över gatan låg Petterssons gård, även den ett tillhåll för bönderna med sina hästar.

Strax intill fanns Hagberg brännvinsmagasin, där bönderna fingo sina brännvinskuttingar fyllda, innan de åkte hem. När sedan starköl kunde erhållas i de flesta kaféer, är det ej så märkvärdigt att höra äldre folk tala om den gamla goda tiden.

Den järnbeslagna stora och tunga vattenhinken får ej glömmas, och alla landsbor, som varit inne på gården hos Videkvist, har nog hinken där i gott minne.

Till att bära den hinken, när den var full med vatten, behövdes en kraftig arm, isynnerhet om vintern, när hinken var isbelagd. Vikten torde då ha gått upp till 30-35 kilo. Det är ej bekant, om hinken blev bevarad, i så fall borde den nu befinna sig på stadsmuseet, ett kulturminne i sitt slag.

Hötorget liksom Kornhamnstorg voro också platser, dit landsbon ofta körde för att bli av med varor. Det var den tiden en lätt sak för vem som helst att taga sig fram på gatorna. Åkarkärror, droskor och hästspårvagnar liksom bondskjutsarna hade ingen större svårighet att komma förbi varandra. Olyckor och kollisioner förekom väl någon gång men i mindre antal.

Tiden, då bönderna åkte från Stockholm, var olika. Allt berodde på hur fort det gått med försäljningen. Sedan bonden sålt sina varor, skulle han förse sig med ett och annat ur affärerna. Utom det behövde hästarna vila och äta. Före kl. 12 gick det ej gärna att hinna med allt, men det kunde också draga om ända till kl. 5 e. m., innan Stockholm lämnades. Hemresan gick till så, att två eller tre skjutsar följdes åt samtidigt för sällskapet skull. Vid Sandsborg, som låg en halv mil utanför Skanstull, såldes kaffe, och där var det vanligt, att hästarna vattnades.

Länna gästgivaregård i Huddinge var i regel hållplats för Väster- och Österhaningebor. På hemvägen hände dock, att andra sockenbor stannade där för att intaga förtäring. Stället var ökänt att vara en plats för druckna individer, som söp och slogs.

Den svåraste tiden för de från Stockholm hemåkande bönderna torde ha varit tiden, då Nynäsbanan byggdes. Det var ej gott att bli av med de påträngande rallarna, som pockade sig till att få åka med och infunno sig redan på Videkvists gård för att försäkra sig om skjuts. Att bonden, som hemförde både brännvin och pengar, ej var vidare hågad att låta rallarna åka med, var helt naturligt; okända människor är ej att lita på.

Flera historier berättas från den tiden. En bonde, som var på hemväg från Stockholm, blev fast för sju rallare, som utan vidare skulle ha fri skjuts. Då bonden hade en mindre häst och väglaget var dåligt, ville han helst slippa de mindre önskvärda individerna. Rallarna hade redan kastat på sina väskor eller "maror", som de kallades på rallarespråket, då körkarlen ger hästen ett nyp av piskan, som gör att hästen rycker till så häftigt, att rallarna, som just stod i färd med att kliva upp, släpper taget från vagnen. Bonden manar på sin häst, som

springer, vad han förmår, men ändå var det bra nära, att en lättsprungen rallare fått tag i vagnens bak. Bonden skulle då ej kommit helskinnad hem den gången. När avståndet mellan rallarna och bondskjutsen var tillräckligt stort, för att väskorna skulle hinna sättas utav, sattes dessa av vid vägkanten, och bonden kör de direkt hem utan att våga rasta vid Jordbro.

Jordbro var för övrigt ett ställe, där bönderna ej gärna rastade, sedan det var mörkt, då de befunno sig på hemväg från Stockholm. Det hade hänt, att en och annan brännvinskutting försvunnit med sitt innehåll, då bonden varit inne på krogen. Mycket annat fick vara i fred, men brännvinskuttingen låg aldrig säker, utom då den var tom.

En annan rallarehistoria:

På hemvägen från Stockholm hade en svenskamerikan blivit fast för ett rallargång, som utan att fråga satte sig upp på vagnen. Då en tillsägelse av svenskamerikanen att gå utav ej respekterades av rallarna, tog den unga och orädda bondsonen upp två revolverar och visade rallarna, att han kunde, om det behövdes, leka vilda västern. Detta hade nog aldrig rallarna väntat sig. Inom en minut hade varenda rallare gått utav vagnen. Skjutvapen var troligen något, som de fruktade mera än att få knytnävar, snusdosor, käppar och liter-buteljer i huvudet, ty sådant hörde till rallarlivet förr.

Gick allt lyckligt och väl, kunde man vara hemma kl. 7, det kunde också dra om till kl. 12 på natten. Ibland hände, att hästen fanns stående utanför stalldörren utan kusk. Då var det att ge sig ut och leta med ljus och lykta i nattens mörker för att till sist i något dike utmed vägen hitta den sovande, som trött, utvakad och tung i huvudet av spriten ej kunnat hålla sig vaken.

På åttioalet var en torpare från Stensvik, Vansta, Ösmo till Stockholm med egen häst för gårdens behov. Allt hade gått bra, tills han kom i närheten av gården, då han somnade in. Hästen, sin vana trogen, fortsatte upp till stallet vid gården. På morgonen, när drängarna kom för att ge hästarna mat, stod torparskjutsen där med den sovande torparen i vagnen. Då ingen möjlighet fanns att få torparen vaken, fick förf., som då var en pojke på nio år, sätta sig på vagnen och köra hem hästen med den sovande torparen.

Från torparstugan, som ligger på en höjd, var god utsikt utåt vägen. Torpargumman, som väntat på sin gubbe, (hon hette Hedda) hade redan på långt håll fått syn på oss, där vi kom åkande.

Med en fart, som ej bådade gott, kom hon emot, fick tag i sin gubbe och ruskade om honom, så han vaknade och satte sig upp. I detsamma gav gumman honom en hejdundrande örfil, så det ekade i backarna. Hedda var en manhaftig kvinna, som ej alltid var så god att ha göra med, det fick torparen veta, och mål hade hon i mun, så det förslog. Så nog fick gubben hennes veta, att han skött sig dåligt på hemresan från Stockholm. Det var en stor skam att bära sig åt på det här viset och ej kunna göra reda för det minsta vid gården och komma hem som en fyllbult, skrek Hedda. "Nu komma vi att bli uppsagda och få det sämre." Så det var ett förskräckligt liv på käringen för det usla brännvinets skull. Nu hade torparen ej mycket att säga till om. Den dagen var det torparmor, som var husbonde i huset, och det är ju så gott att tillägga: de andra dagarna också.

Den västra färdleden genom Södertörn togs som naturligt var i anspråk av Sorunda- och Grödingebor. Vikabönderna åkte ibland den östra vägen, fast det kunde vara svårt nog att taga sig över skogen till Djursnäs i Ösmo. Sorundaborna har sedan långt tillbaka lagt an på tillverkning av klädkorgar, lagg, kärl och annan spanad, detta gäller även den jordbrukande delen av befolkningen, som haft detta yrke som binäring till sitt jordbruk.

Klädkorgarna betingade ett pris av femtio, sjuttiofem öre pr styck, och ofta fick bonden gno hela dagen i Stockholm för att bli av med dem. En bonde i Vika brukade för att lättare få sälja korgarna säga, att gumman hans varit sjuk ett år och att i hemmet fanns åtta barn att försörja.

Vägen till Stockholm och Södertälje gick genom den halvmila skogen på Frölunda malm. Sträckan var kuslig att åka i mörkret, och ett brott, som för många år sedan ägt rum på skogen utmed vägen, gjorde sitt till att hos ortens befolkning uppjaga en viss rädsla, när de färdades förbi där.

Rishögen eller offerhögen, där enligt sägnen brottet ägt rum, ligger utom Grödinge råmärken strax till höger, när man kommit uppför den långa backen från Grödinge. Nu är det ej så alldeles säkert, att rishögen härleder sig av ett brott, fast det ju ej är omöjligt. De upplysningar, som lämnats, variera högst betydligt ifråga om denna rishögs uppkomst.

Förf. hörde i sin barndom berättas om två gossar, som tyckte om samma flicka. En av gossarna var från Grödinge, den andra från Sorunda. Flickan

tyckte om dem båda och hade en dag stämt möte med en av dem. Det bar sig ej bättre, än att dessa dödsfiender mötte varandra.

En strid på liv och död utspann sig, som slutade med att båda stannade döda på valplatsen. Om en stund kommer flickan dit, och när hon ser, vad som hänt, faller hon död ned.

En Sorundabo berättar: Då Sorundabönderna foro till marknaden i Södertälje eller Stockholm, måste de kasta en kvist, sten, ett halmstrå eller ett mynt på toppen av backen. Detta fick lov att vara på den vänstra sidan av vägen. Underlät bönderna att göra så, komme de att förföljas av ren otur på marknaden i Södertälje liksom i Stockholm. Säggen förtäljer också, att ett brudpar mördats av en försmådd friare, och de kastade föremålen skulle då tjäna att binda de mördades andar och hindra dem från att ställa till förtret.

Det tros också, att rishögen hade samband med Per Nilsson Frimodig i Trollsta, Sorunda. Det berättas, att då denne Frimodig, som sorundaborna betraktar som sin nationalhjärte, begav sig iväg till Karl XII i Polen, erhöll han en färdknäpp uppe vid sockengränsen, och då han tömt glaset, slängde han det över axeln och yttrade: "Ja, håller det här, så kommer jag tillbaka, annars blir jag väl borta." Glaset föll i en rishög och höll, men örat sprang av, och när Per efter 18 år återvände till Sverige, hade han ena örat avskjutet.

Till åminnelse av Frimodig säges det nu, att sorundaborna skulle ha kastat kvistar på den rishög, som räddade brännvinsglaset från att gå sönder. Rishögen skall ha varit nedbränd flera gånger men åter uppstått ur askan, ett bevis för att ännu leva de gamla gudar, än har ej förfädernas urgamla tro så helt försvunnit.

En säkrare hållpunkt för denna offerhögs uppkomst ges, om vi tänka oss, hur folket förr trodde, att en människas sorger, synder, lyten och sjukdomar kunde överföras på djur och döda ting. Trötthet och olustkänslor skulle kunna gå samma väg Det förefaller mycket troligt att de vandrare, som knogat uppför backen på Frölunda malm och endast haft den tröstlösa skogen framför sig, känt behov av att få bli kvitt tröttheten och därigenom givit upphov till bruket att kasta kvistar och andra föremål på ett bestämt ställe. Genom kvistarna, som kastades, har tröttheten överförts till skogen eller marken.

Strax nedanför den vidsträckta skogsmalmen, då man har kommit nedför backen och är inne i Grödinge bygd, låg Hjälmaringen, ett rastställe för bönderna på vägen till Stockholm. Där var kaffeservering, troligen i mindre omfattning.

En god bit in i Grödinge låg Sandbäck, kaffekrog och rastställe. För långt tillbaka, då ingen väg fanns till Sandbäck, togs vägen förbi Skräcklinge, en backig och krokig väg. Skräcklinge var rastställe, och där skall enligt folksägen varit avrättningsplats, ett riktigt spökställe, där under mörka kvällar och nätter vålnader och huvudlösa gubbar visade sig.

Från Skräcklinge kördes direkt fram till Tumba med undvikande av Brinks backe. Nästa hållplats var Fittja gästgiveri, där det såldes öl och kaffe. Efter Fittja följde Snickarbacken, där öl också serverades. Stället var en samlingsplats för flera socknar, då en betydande trafik från de stora gårdarna och byarna gick vägen fram och åter. Liksom vid Länna fördes vid Snickarbacken ensomoftast ett riktigt busliv med stora slagsmål.

Inkörsvägen till Stockholm för Sorundaborna liksom för Grödingeborna var över gamla Liljeholmsbron genom Hornstull och fram till Jakobssons eller Holmers gårdar. Bönderna från Sorunda höllo annars till mycket på Hötorget. Om hemresan skulle nog kunna skrivas åtskilligt. Dock tycks denna väg ej varit vidare fridfull av sig, och så sent som i slutet av förra seklet skedde på vägarna flera dråp mellan Stockholm och trakten öster om Södertäljevägen.